

УДК 343.26

Ю.А. Кричун

кандидат юридичних наук, доцент

Кіровоградський інститут державного та муніципального управління Класичного приватного університету

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТУ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Стаття присвячена проблемам теорії правового статусу особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, визначенню понять правового статусу та правового становища та розкриттю їх змісту. Зміст як загального правового статусу громадянина, так і спеціального правового статусу засудженого складається з наданих йому прав, покладених обов'язків та законних інтересів зазначених осіб. Основними засадами дотримання прав людини в Україні є гуманізація прав осіб, засуджених до різних видів покарання.

Ключові слова: правовий статус, особа засудженого, громадянин, позбавлення волі, права засуджених, обов'язки засуджених.

I. Вступ

Відповідно до ст. 3 Конституції України, пріоритетним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Тому однією з найважливіших умов формування правової системи України є створення дієвих механізмів забезпечення правового статусу особи.

Починаючи з моменту здобуття незалежності в Україні, зміст правового статусу громадян значно збільшився і збагатився. Було переглянуто попередні позиції з приводу прав людини. Збільшився перелік прав і свобод громадян, зміцніли політичні та юридичні гарантії. Все це зумовлює актуальність та необхідність вивчення й удосконалення правового статусу особи, в тому числі засудженої до відбування певного виду покарання.

Проблемам теорії правового статусу особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, присвячені праці, зокрема, В.Д. Адаменка, Н.В. Вітрука, С.Ф. Денисова, Т.А. Денисової, А.В. Кирилюка, А.М. Колодія, Л.Д. Кокорева, В.О. Котюка, О.А. Лукашевої, Є.Г. Мартинчика, Н.І. Матузова, Р.І. Назаренка, В.І. Новосьолова, П.М. Рабиновича, В.М. Трубников, Ю.А. Чеботарьова та ін.

II. Постановка завдання

Метою статті є дослідження проблем теорії правового статусу особи, яка притягується до кримінальної відповідальності; визначення понять правового статусу та правового становища та розкриття їх змісту. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання:

- аналіз поняття правового статусу;
- характеристика загального правового статусу громадянина;
- характеристика спеціального правового статусу, зокрема, засудженого;

- аналіз змісту правового статусу, який включає права, обов'язки та законні інтереси засудженого.

III. Результати

Правовий статус – це юридично закріплене становище особи в державі й суспільстві.

У науковій літературі існують різні підходи щодо тлумачення термінів “правове становище” і “правовий статус”. Одні автори вважають, що ці поняття ідентичні, інші схильні розглядати ці визначення як такі, що не збігаються за змістом і сутністю, висловлюючи точку зору про більш широке тлумачення одного з понять і вузького тлумачення – іншого. З цього приводу, на нашу думку, слід звернутися до словника іноземних слів (оскільки термін “статус” саме іноземного походження), щоб упевнитися в тотожності цих термінів. Статус (лат. status) означає стан справ, становище, правове становище. Отже, слід лише зробити вибір щодо іноземного (статус) чи вітчизняного (становище) терміна у визначенні цього феномена.

Досліджуючи етимологію словосполучення “правовий статус” особи, можна побачити, що у вузькому розумінні йдеться про комплекс прав та обов'язків, якими наділена особа. Але, на нашу думку, такий підхід занадто звужує розуміння терміна, адже існують багато інших елементів правового статусу, серед яких можна виділити такі: законні інтереси, громадянство, принципи правового регулювання статусу. “Вихідною тезою для з'ясування змісту правового становища засудженого має бути визнання того, що він, відбуваючи покарання, залишається людиною” [1, с. 174]. Саме через це засуджені мають ті самі права і обов'язки, що й решта громадян, але з деякими винятками.

В юридичній літературі характеристика правового статусу особи дається за допомогою таких категорій, як “правове становище особи” чи “правовий статус особи”, в єдності

їх різновидів: а) правове становище громадян держави; б) правове становище іноземних громадян; в) правове становище осіб без громадянства; г) правове становище біженців.

Зазвичай значення правового становища обмежується системою прав, свобод, законних інтересів і обов'язків особи, але значна частина вчених вважає правове становище особи багатоелементним явищем, яке відображає його динамічні та функціональні сторони. На нашу думку, найкраще розуміння правового статусу дано Н.І. Матузовим, який включає в нього відповідні норми, правосуб'єктність, загальні для всіх суб'єктивні права, свободи та обов'язки, законні інтереси, громадянство, юридичну відповідальність, правові принципи, правовідносини загального характеру. Визначення правового статусу особи з позиції її структурних елементів неповне, оскільки відображає лише статичний бік цієї проблеми. Для вивчення правового становища в динаміці, теорія права розглядає загальний, спеціальний та індивідуальний статуси особи. Таке уявлення правового становища особи засноване на співвідношенні філософських категорій загального, особливого та одиничного. При цьому як загальне виступає статус усіх громадян, як особливе – спеціальний статус окремої групи громадян, як одиничне – індивідуальний статус конкретного громадянина.

Основою правового становища особи є загальний статус громадян держави. Він відображає найбільш важливі зв'язки держави й суспільства, з одного боку, і громадян – з іншого. Загальний правовий статус мають усі громадяни, незалежно від того, в яких конкретних відносинах вони перебувають, які професії та посади обіймають, яким майном володіють. До змісту загального статусу громадян включають права і обов'язки, закріплені в Конституції України, а також інші загальні права визначені чинним законодавством.

Спеціальний статус характеризується меншим, ніж загальний, ступенем поширеності: так він поширюється не на всіх, а на окремих громадян, об'єднаних видовими ознаками.

Так, правовий статус засуджених являє собою різновид спеціального статусу, який, у свою чергу, поділяється на правові статуси осіб, які відбувають різні види кримінальних покарань, що характеризується наявністю в останніх відповідних прав та обмежень залежно від виду покарання.

Виходячи з викладеного, спеціальний правовий статус особи – це закріплене різними галузями права й виражене через систему прав, обов'язків та законних інтересів становище особи в суспільстві.

Значної уваги заслуговує точка зору щодо включення до змісту статусу засуджених їх правоздатності і правосуб'єктності. Цієї

позиції дотримуються вчені, які розглядають правовий статус осіб позбавлених волі в тих чи інших галузях права: конституційного, трудового, цивільного.

Позбавлення волі, по суті, виражається в обмеженнях на період відбування покарання тих чи інших прав і свобод. Це пояснюється тим, що відсутність будь-яких обмежень автоматично ставить під сумнів виконання такої складової покарання, як кара особи. Хоча це не означає, що засуджені не мають прав, адже їх правовий статус чітко визначений чинним кримінально-виконавчим законодавством. Обмеження конституційних прав засуджених, а також заборона здійснення певних дій продиктована необхідністю забезпечення постійного нагляду, запобігання можливим втечам, подолання причин і умов, що сприяють злісним порушенням режиму чи навіть вчиненню злочинів. Спеціальні обов'язки у вигляді заборон мають каральний характер, хоча їх безумовне додержання водночас має і дисциплінуючий вплив [2, с. 187]. Говорячи про правовий статус засудженої особи, неодмінно потрібно відзначити головну його специфіку – він існує в межах певного режиму; останній одночасно є нібито зовнішньою умовою існування засудженого, але водночас є складовою "правового статусу", саме він визначає місце засудженого у відносинах, що складаються в межах місця позбавлення волі, його права і обов'язки. "Спеціальні обов'язки засуджених до позбавлення волі у вигляді зобов'язання вчиняти ті чи інші дії не мають за мету заподіяння фізичних страждань. Вони зрештою здійснюють великий дисциплінуючий, виховний вплив" [2, с. 189]. Тобто обмеження в правах, яких зазнає особа, засуджена до позбавлення волі, зумовлені тим, що метою виконання покарання є також і кара, яка неможлива без певних обмежень. Інша річ, що ці обмеження не можуть виходити за межі встановлені Конституцією України (ст. 63), Кримінальним кодексом України та міжнародними актами з прав людини, які регулюють безпосередньо правила діяльності будь-яких органів та установ, не встановлюють конкретних правил поведінки, але саме їх ідеї лежать в основі законодавства.

Як правило, статус засуджених до позбавлення волі визначається не лише наявністю переліку прав у законах, але і встановленням механізму реалізації ними своїх прав, законних інтересів, складовим елементом якого є нормативне регулювання, що потребує подальшого вдосконалення.

Таким чином, на нашу думку, основним завданням законодавця в цьому напрямі є вдосконалення самої системи прав засуджених осіб з тим, щоб законодавчо закріплювався сам механізм реалізації цих прав у випадку їх обмежень.

До основних структурних елементів правового статусу засуджених належать: права, обов'язки та законні інтереси, тому вивчення цього питання без їх аналізу було б неповним. Права та обов'язки засуджених являють собою самостійні елементи правового статусу засуджених, які можуть бути охарактеризовані з точки зору їх соціального призначення, сутності та змісту. Соціальне призначення прав засуджених зумовлено соціальною роллю засуджених. Соціально-політичне значення прав засуджених полягає в зміцненні режиму законності при виконанні покарання, оскільки міра свободи засудженого визначає міру обмеженості держави щодо нього, дотримання якої – один з основних обов'язків її представників. Сутність прав засудженого є надання особі можливості певної поведінки. Науковцями у спеціальному статусі визнаються в одному випадку статусні, в іншому – суб'єктивні права особи. Отже, засуджені мають володіти правами, що є суб'єктивними, які належать не тільки всім засудженим, а й кожному з них, які надавали б навіть в умовах відбування покарання, включаючи позбавлення волі, реальні можливості для здійснення, хоч і обмежених, але власних вільних дій для задоволення власних потреб. Тобто суб'єктивні права засудженого – це не що інше, як надання реальних можливостей певної поведінки й користування соціальними благами, спрямованими на задоволення власних потреб і інтересів та такі, що забезпечені юридичними обов'язками адміністрації органів, що виконують покарання, та інших суб'єктів похідних правовідносин.

Варто зазначити, що обов'язки засуджених мають велике значення у механізмі правового регулювання. Вони обмежують, конкретизують і доповнюють загальний статус громадян. Сутність юридичних обов'язків засуджених виражається у вимозі необхідної, з точки зору держави, влади і закону, поведінки. Ця поведінка забезпечується заходами державного примусу. Юридичні обов'язки виявляються через їх зміст та структуру, в яку включається необхідність здійснення певних дій і необхідності стримуватись від деяких з них.

У науковій літературі як елемент правового статусу засудженого виділяють специфічні права і обов'язки засуджених. Різні вчені визначають їх по-різному. Одні автори вбачають у них нові права й обов'язки, які поширюються лише на засуджених, інші вважають, що це – права й обов'язки, які не входять до загального статусу громадян. Найбільш прийнятним, на нашу думку, є визначення, яке охоплює більшість існуючих, а саме сукупність усіх прав і обов'язків, які виникають або істотно видозмінюються у зв'язку з фактом відбування покарання.

Сутність законних інтересів засуджених виявляється в можливостях, які мають характер прагнення до володіння благом, до автономії, самостійності тощо. Задоволення інтересів відбувається, як правило, у результаті об'єктивної оцінки їх поведінки під час відбування покарання.

Таким чином, правовий статус засудженого – це сукупність прав, обов'язків і законних інтересів, закріплених у законодавстві й створених у результаті вилучення, обмеження та доповнення загального правового статусу громадян на період відбування покарання.

IV. Висновки

З огляду на викладене правовий стан засуджених регламентується, насамперед, тими нормами права, які визначають його для всіх громадян України, тобто Конституцією України, а також нормами трудового, цивільного, сімейного та інших галузей права, але з обмеженнями, передбаченими законодавством для засуджених, а також впливають з вироку суду та режиму відбування покарання. Таким чином, правовий стан засудженого певною мірою залежить від виду установи, де він відбуває покарання, режиму, що в ній встановлений, а також від того, яку частину строку покарання відбув засуджений, якою є його поведінка тощо.

Отже, всю сукупність прав і обов'язків засуджених доцільно поділити на такі групи:

- конституційні права та обов'язки;
- загальногромадянські права та обов'язки;
- спеціальні права, обов'язки та заборони, встановлені для засуджених.

Таким чином, правовий статус засудженого – це сукупність прав, обов'язків і законних інтересів, закріплених у законодавстві та створених у результаті вилучення, обмеження й доповнення загального правового статусу громадян на період відбування покарання.

Правовий статус засуджених регламентований тими нормами права, які визначають його для всіх громадян України, тобто Конституцією України, а також нормами трудового, цивільного, сімейного та інших галузей права, але з обмеженнями, передбаченими законодавством для засуджених, а також впливають з вироку суду та режиму відбування покарання. З вищевказаного виходить, що правовий статус засудженого певною мірою залежить від виду установи, де він відбуває покарання, режиму, що в ній встановлений, а також від того, яку частину строку покарання відбув засуджений, якою є його поведінка.

На основі порівняльного аналізу норм вітчизняного та європейського права, що визначають основи правового статусу засудженої особи, можна зробити висновки, що національні нормативні акти приведені у відповідність до міжнародних, але норми

вітчизняного законодавства фактично не вимагають їх виконання і за таке невиконання не передбачено ніякої відповідальності, що, у свою чергу, призводить до порушення основних, конституційних, прав засуджених на охорону здоров'я і медичну допомогу. Тому, на нашу думку, доцільно було б внести до вітчизняного законодавства відповідну норму, яка б передбачала відповідальність за подібного роду недотримання ратифікованих ВРУ норм міжнародних актів.

Визначені наміри України про входження до основних політичних, військових та економічних структур Європи повинні бути підтверджені введенням демократичних і гуманістичних засад у всі сфери життєдіяльності країни, особливо в правову. Основними засадами дотримання прав людини в Україні є гуманізація прав осіб, засуджених до різних видів покарання.

Список використаної літератури

1. Трубников В.М. Всеобщая декларация прав человека и проблемы правового положения осужденных к лишению свободы / В.М. Трубников // Проблемы законности. – Х. : НЮАУ, 1998. – Вип. 36. – С. 172–181.
2. Степанюк А.Ф. Всеобщая декларация прав человека и принципы деятельности органов и учреждений исполнения наказаний / А.Ф. Степанюк // Проблемы законности. – Х. : НЮАУ, 1998. – Вип. 36. – С. 181–189.
3. Боровська Н. Забезпечення правового статусу засудженого / Н. Боровська // Юридична Україна. – 2004. – № 10. – С. 54–57.
4. Сиручков И.А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы общей части / И.А. Сиручков. – М. : Наука, 1984. – 256 с.
5. Кирилук А.В. Обмеження в правах засуджених до позбавлення волі у контексті цілей пенітенціарної діяльності / А.В. Кирилук // Актуальні проблеми сучасної пенітенціарної політики України. – К., 1996. – 153 с.
6. Осауленко О. Підзаконне регулювання прав та свобод осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі / О. Осауленко // Кримінально-виконавча система України: теорія, практика, законодавство. – К., 1994. – 165 с.
7. Чмир Н.О. Правове положення суду і забезпечення прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого / Н.О. Чмир // Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні : матеріал. Регіон. міжвуз. наук. конф. молодих вчених та аспірантів, 19 квітня 2003 р. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 243–247.
8. Про Засади державної політики України в галузі прав людини : Постанова Верховної Ради України від 17 червня 1999 р. № 757 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/757-14>.
9. Лищина И. Международные механизмы защиты прав человека / И. Лищина. – Харьков : Фолио, 2001. – 110 с.
10. Кушніренко О.Г. Права і свободи людини та громадянина : навч. посіб. / О.Г. Кушніренко, Т.М. Слинько. – Х. : Факт, 2001. – 440 с.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2014

Кричун Ю.А. Теоретические положения определения понятия и содержания правового статуса осужденных к лишению свободы

Статья посвящена проблемам теории правового статуса лица, которое привлекается к уголовной ответственности, определению понятий правового статуса и правового положения и раскрытию их содержания. Содержание как общего правового статуса гражданина, так и специального правового статуса осужденного состоит из предоставленных ему прав, возложенных обязанностей и законных интересов указанных лиц. Основными принципами соблюдения прав человека в Украине является гуманизация прав лиц, осужденных к различным видам наказания.

Ключевые слова: правовой статус, личность осужденного, гражданин, лишение воли, права осужденных, обязанности осужденных.

Krychun Y. The theoretical definition of the concept and content of the legal status of persons sentenced to prison

The article deals with the theory of the legal status of a person prosecuted to criminal liability. There is the definition of the legal status concepts and legal status and appropriate content in it. Content as a general legal status of citizen and special legal status of the convicted person is made up of its right, assigned duties and interests of these people. And the basic principle of human rights in Ukraine is the humanization of the rights of persons sentenced to various types of punishment.

A main duty of the state is affirmation and insurance of human rights and freedoms according to Article 3 of the Constitution of Ukraine. So one of the most important conditions for the formation of the legal system of Ukraine is the establishment of effective mechanisms to ensure the legal status of a person.

Content of the legal status is increased and enriched since Ukraine's independence. Previous positions on human rights were reviewed. The list of rights and freedoms was increased, political and legal guarantees were reinforced. This determines the relevance and necessity of studying and

improving the legal status of a person, including those ones who were sentenced to a particular form of punishment.

Legal status is a legally enforceable status of the individual in the state and society.

There are different approaches to the interpretation of the terms “legal status “ and “legal status” in legal literature. Some authors believe that these concepts are identical, others tend to consider these definitions as those that do not coincide in meaning and essence, expressing the view of the broader interpretation of a narrower interpretation. In this regard we should refer to the dictionary of foreign words (as the term “status “ is of foreign origin) to ensure the identity of these terms. Status means a state of affairs, status, legal status. Therefore you should only make choice between foreign or national term.

Key words: *legal status, the convicted person, citizen, imprisonment, rights of convicted person, duties of prisoners.*